

Наталія Реброва

БУДИНОК ГЕНЕРАЛЬНОГО СУДДІ В. КОЧУБЕЯ: ІСТОРІЯ ПАМ'ЯТКИ

У статті досліджуються історія будівництва, перебудов будинку генерального судді В. Кочубея в Батурині, зміна власників садиби.

Ключові слова: Василь Кочубей, Батурин, Кирило Розумовський, Дмитро Дяченко, Петро Аркадійович Кочубей, прибудова, археологічні дослідження, музей, заповідник.

До наших днів у Батурині збереглися унікальні пам'ятки – будинок генерального судді Василя Леонтійовича Кочубея та парк «Кочубеївський», власником яких наприкінці XVII – на початку XVIII ст. був Василь Леонтійович Кочубей. Історія будинку має ще багато таємниць, і у своєму дослідженні ми спробуємо на основі архівних документів та археологічних матеріалів простежити основні етапи його історії.

Перше ґрунтовне обстеження будинку Василя Кочубея в Батурині влітку 1960 р. провів дослідник архітектури Лівобережної України Михайло Цапенко. Дослідник відніс будинок до числа пам'яток, збудованих у кінці XVII ст., і зазначив: «В пере-строеном виде он существовал до Отечественной войны. Во время войны дом сильно пострадал, остались целыми подвал и часть наружных стен. Исследования показали, что в XIX в. сохранившиеся древние стены по наружному периметру были обложены новой кладкой. Наземная часть здания оказалась как бы заключенной в футляр и благодаря этому сохранилась. Небольшие выступы с двух продольных фасадов были пристроены позже. Под зданием расположен большой подвал с глубокими нишами – шкафами в стенах.

...По объемно-плановому построению дом Кочубея представлял, по сути, большую каменную хату, состоящую из нескольких примыкающих друг к другу комнат. В сохранившейся части дома таких камер-комнат можно различить три, но, возможно, их было больше, так как при реставрации в XIX в. часть старого здания была разобрана» [1].

У визначенні питання часу зведення будинку генерального суду існує усталена версія, в якій його будівництво приписують першому батуринському гетьману Д. Многогрішному. Суд, скоріш за все, працював тут і за гетьмана Івана Самойловича.

У 1700 р. генеральним суддею було обрано Василя Кочубея. Ось як про це пише канцелярист Самійло Величко: «...На другий чи третій день, коли полковники і вся старшина з'їхалися перед Божою службою до гетьмана на Гончарівку і Кочубей туди ж прибув, несподівано було йому вручено від гетьмана та всієї старшини суддівський уряд, про який він і не гадав» [2].

З обранням В. Кочубея генеральним суддею пов'язують зміну функціонального призначення будинку – він переходить в особисту власність Василя Леонтійовича. Підтвердження цього можна знайти в матеріалах археологічних досліджень.

Будинок вистояв при жорстокому нищенні Батурина російськими військами під керівництвом Олександра Меншикова в листопаді 1708 р. Саме про це писав Тарас Шевченко в поемі-містерії «Великий льох»:

На тім пожарищі
Одна тільки й осталась
В Батурині хата [3].

© Реброва Наталія Борисівна – генеральний директор Національного історико-культурного заповідника «Гетьманська столиця».

У серпні-вересні 2003 р. у рамках реалізації урядової програми (№ 1123 від 17.08.2002 р.) розпочалася реконструкція будинку, що дозволило ретельно його дослідити. У XIX ст. не були знищені ознаки, які дозволяють визначити початкові розміри будинку В. Кочубея – під час археологічних робіт було виявлено чотири контрфорси біля всіх кутів будинку XVII ст. Він прямокутної в плані форми, витягнутий довгою віссю по лінії південь – північ з невеликим відхиленням на схід, мав досить складний поділ внутрішнього простору. Наявність входу до підвалу зі східного боку будинку позначається на плануванні кімнат, відбираючи частину внутрішнього простору [4].

За результатами промірів розмірів цегли на ділянках стін XVII ст. було встановлено, що переважно використовувалася цегла розміром 29-30x15x6 см, яка ближча до української будівельної традиції, але відрізняється від подібної цегли з Гончарівки. Це може свідчити про більш ранній час побудови будинку порівняно з палацом І. Мазепи на Гончарівці, що підтверджує легендарну версію про зведення будинку за часів Д. Многогіршого.

Після зняття підлоги 70-х років XX ст. біля південної стіни найбільшої зали, на просторі між двох дверей, вдалося дослідити фундамент кахляної печі (розмірами – 1,5 x 2,6 м). З'ясувалося, що для його побудови використана цегла «московського» стандарту кінця XVII ст., а в кладці стін будинку присутня виключно цегла «київської» традиції. Це вказує на появу печі пізніше від часу будівництва самого будинку і свідчить про прилаштування будинку для потреб його постійних мешканців – сім'ї Василя Кочубея, можливо, саме після описаних С. Величком подій 1700 р. [5].

Уперше садибу Кочубея в Батурині зустрічаємо в документах, датованих 1732 р., завдяки В. Л. Модзалевському, якому вдалося попрацювати з тестаментом полтавського полковника Василя Васильовича Кочубея, який був складений за 9 днів до його смерті – 12 грудня 1732 р. у власному домі в с. Жуках. Ми дізнаємося, що батуринську садибу по смерті В. Кочубея успадкував його старший син Василь. Згідно з тестаментом, Василь Васильович заповідає своєму молодшому сину Петру с. Кунашівку з двором, греблею та млином, дворище в с. Бахмачі, в Бахмацькій сотні – с. Тиницю з людьми, двором та хутором Пісковським, *у Батурині – двір та млин на р. Сеймі з греблею*, млин у м. Нових Млинах на р. Сеймі [6].

У другій половині XVIII ст. власником історичної садиби стає гетьман К. Розумовський. М. Ісаєнко зазначає: «...Недалеко отъ Тепловки находится то место, где жилъ Василий Леонтьевичъ Кочубей, отчего оно и называется Кочубеевщиною. **Оно прежде принадлежало Розумовскому**, но недавно куплено однимъ изъ потомковъ прежнего его владетеля...» [7]. Це підтверджують і археологічні дослідження 2004-2005 рр., які дозволили з'ясувати і уточнити характер та стан перебудов, здійснених у XVIII-XX ст. Прибудова другої половини XVIII ст. була зведена з південно-західного боку і мала Г-подібне планування розмірами 25,2x18,1 м (площею близько 400 м²). У процесі робіт були виявлені кахлі, які належать до часів К. Розумовського, що вказує на заміну частини печей згідно з новою модою [8]. Виявлені залишки фундаментних ровів свідчать про значно слабшу конструкцію стін прибудови часів К. Розумовського. З відомості про забудову та землевласників Батурина (не пізніше 1803 р.) дізнаємося, що прибудова часів К. Розумовського була дерев'яною: «**Каменный дом, прозываемый Кочубейский, с пристройкою к оному деревянного дома**, к оному пустопорожня земля, принадлежащая к оному дому; всей площади 18104 кв. сажень» [9].

Після смерті гетьмана К. Розумовського (1803 р.) Батурин перейшов у власність до його сина Андрія. В 1836 р. було проведено «Опись Батуринской Его Светлости Князя Андрея Кириловича Разумовского Волости состоящим Черниговской Губернии в Конотопскомъ Уезде» в якому читаємо: «От сего дома начинается другой сад и за оным против пруда, что около кузниц, большой двор и дом, называемый Кочубейский, где занимает квартиру г-н управляющий и находится вотчинное правление, сего дома **большая часть деревянная, а меньшая часть – каменная**; при нем в одну сторону имеется два флигеля – один для кухни, а другой для служителей, при коих маленький двор, где содержатся для дома дойные коровы, для коих имеется деревянный

*Фото кінця XIX ст. З фондової колекції
НІКЗ «Гетьманська столиця».*

По смерті Андрія Кириловича (1836 р.) будинок з парком повертається у власність Кочубеїв. Припускаємо, що повертає історичну садибу у власність родини Петро Аркадійович Кочубей у другій половині XIX ст., імовірно, викупує садибу в Батурині з державної казни: «... **недавно куплено одним из потомков прежнего его владетеля...**» [11].

Про знесення прибудови часів К. Розумовського знаходимо свідчення у Василя Різниченка «Господа Генерального судді В. Кочубея в Батурині»: «...Первый этаж его подвергся перестройке: часть дома была разобрана, сделаны новые сволоки, крыша, дымовые трубы нового фасада, чудесные старинные кафельные печи были заменены новыми простыми» [12]. Знесення прибудови часів К. Розумовського та перепланування у другій половині XIX ст., про які пишуть

*Фото 60-х років XX ст. З фондової колекції
НІКЗ «Гетьманська столиця».*

О. Лазаревський і М. Цапенко, пов'язано, ймовірно, не тільки з поверненням старих господарів садиби Кочубеїв, а й з ветхим станом прибудови, зробленої з дерева. Результати досліджень дають нам підстави стверджувати, що М. Цапенко робить помилковий висновок про те, що

*Фото 60-х років XX ст. З фондової колекції
НІКЗ «Гетьманська столиця».*

сарай, по другу сторону две кладовые, также небольшой флигель, ледник, сарай, конюшня и изба для кучеров и караульных сторожей. От сего Кочубейского дома простирается регулярный сад с разными как плодовитыми, так и дикими деревьями, в коем неподалеку от дома имеется деревянная баня, в коей две особые комнаты, в конце сада каменная солодовня». [10].

була розібрана частина історичної будівлі, але це пояснюється тим, що дослідити будинок, як це було зроблено в 2003-2005 рр., історик архітектури не мав можливості. Фактично у XIX ст., залишивши в основі її первісний об'єм, були виламані дві ділянки в середині довжини будинку і розширена центральна зала в двох напрямках – на схід та захід.

О. Васильчиков у монографії «Семейство Разумовских» за 1880 р. вже засвідчує приналежність садиби Петру Аркадійовичу: «...в самом Батурине в саду Петра Акрадьевича Кочубея, называемом Кочубеевщина, существовал еще дубовый пенъ, на котором, по преданию, любил садитися Разумовский» [13]. А М. Костомаров, хоча і не називає імені, але в записках про відвідини Батурина за 1878 р. вказує: «...направил нас осмотреть двор Кочубея, принадлежавший казенному генеральному судье и до сих пор остающийся во владении одного из его потомков» [14].

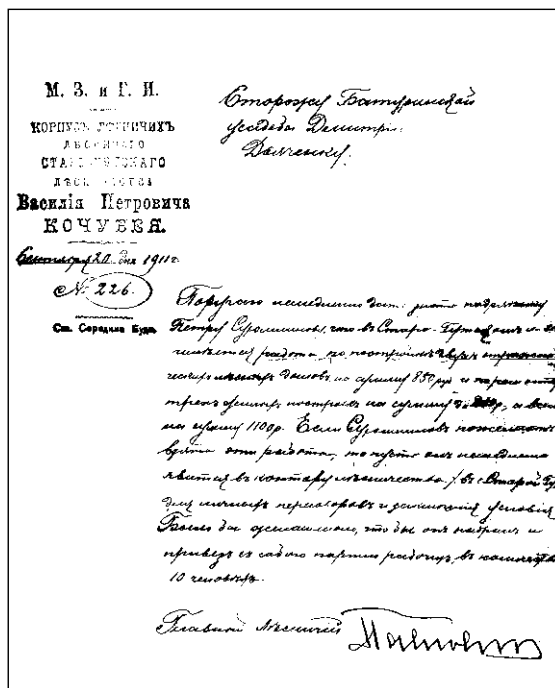
Фотографії початку ХХ ст. фіксують з північного боку будинку невелику дерев'яну прибудову, що сполучалася із північною залою через двері на місці вікна в північній стінці. Фундаменти цієї прибудови знайдені 2003 р. під час досліджень північно-західного контрфорсу. Можемо припустити, що вона зведена в кінці ХІХ ст. Напевно в цей же час була прибудована кімната і з південного боку від стін ХVІІ ст., яка раніше використовувалася як котельня.

Ще одним важливим аргументом, який опосередковано підтверджує те, що власником батуринської садиби був Петро Аркадійович, є матеріали з фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця», які засвідчують, що на початку ХХ ст. садиба належала вже сину Петра Аркадійовича Василю. І хоча ми не маємо документального підтвердження, та з упевненістю можемо говорити, що він успадкував її від батька.

Листи від головного лісного Старо-Гутського лісництва П. А. Павловича до сторожа батуринської садиби В. П. Кочубея Дмитра Косьмовича Дяченка були передані до фондів музею у 1988 р. – саме вони допомогли нам визначити, що останнім із нащадків генерального судді, хто володів батуринською садибою, був Василь Петрович Кочубей. Іменний відкритий лист від 12 вересня 1912 р. (фондовий номер КВ-2-2000/Д-2-684) вгорі містить напис: «Старо-гутское лесное управление Стацкого Советника В. П. Кочубея», а внизу зазначена адреса: «м. Батурины Черниговской губ. Сторожи Батуринской усадьбы В.П. Кочубея Дмитрию Дьяченко».

З листів робимо висновок, що за дорученням В. П. Кочубея П. А. Павлович систематично опікується садибою. В листі від 7 березня 1904 р. читаємо: «...Предписываю тебе объявить желающим снять аренду огорода, что 18 сего Марта месяца я приеду въ усадьбу и произведу торги на отдачу въ оренту этого огорода на три года. Желающим принять участие въ торгах должны будутъ представить залогъ въ размере 25 руб. Одновременно съ симъ высылаю тебе 35 руб. изъ коихъ десять руб. въ уплату за починку крыши и двадцать пять руб. выдать рядчику подь росписку в задатокъ по устройству изгороди». В листі від 12 вересня 1912 р: «...Разрешаю тебе ремонтъ крыши въ квартире сторожа, на сумму не свыше семи рублей. Оправдательные документы должны быть высланы въ Контору лесничества» [15].

Цікавим є і той факт, що Василь Петрович не залишився осторонь долі палацу К. Розумовського, коли «... вскоре дворец был официально передан в заведывание специально для этого избранной обществом комиссии. Граф Разумовский (Камил

Лист до сторожа Батуринської садиби В. Кочубея Д. Дяченка 1911 р. З фондової колекції НІКЗ «Гетьманська столиця».

Львович. – *Н.Р.*), изъявивший готовность фактически поддержать инициативу общества, был избран почетным председателем этой комиссии, светлейший князь М. К. Горчаков как инициатор реставрации стал председателем, а Г. К. Лукомский секретарем этой комиссии, которая архитектором всех предполагающихся по ремонту и реставрации дворца работ избрала А. Е. Белогруда, производившего детальные обмеры дворца еще в 1907 г. по поручению Императорской Академии художеств. В члены комиссии были избраны А. Н. Бенуа, **В. П. Кочубей**, И. А. Фомин и Б. И. Ханенко». [16].

Для проживания сторожа садиби Дяченко Дмитра Косьмовича та його родини, які й опікувалися будинком, праворуч від центрального входу на територію садиби був збудований будинок. Для туристів, котрі відвідували Батурин, сторож завжди охоче відкривав його двері. В газеті «Рада» за 1911 р., писали: «...коли сторож відкрив їм двері в будинок, на них війнуло свіжістю ремонту. В деяких кімнатах навіть збереглися меблі із Кочубеєвого багатства...» [17].

Після 1917 р. будинок на деякий час залишився без господаря.

Висувалися різні ідеї його пристосування. На засіданні Батуринського райкому КП(б)У 4 травня 1921 р. навіть розглядалося питання «переводу тифозного барака в дом Кочубея». Але розум переміг, і прийняли рішення: «ввиду того, что сад Кочубея имеет историческое значение и служит местом гулянья для публики, воспретить перевод в дом Кочубея тифозного барака» [18]. Зі звіту окружних і районних музеїв за 1923 р., який зберігається в державному архіві Сумської області, дізнаємося, що були плани навіть знести будівлю: «Принимались меры к охране дома В. Кочубея в Батурине... Батуринским Райисполкомом обнаружено два хищения, это были бревна из подвала. К ворам приняты меры наказания. Благодаря содействию Губполитпросвещения **удалось приостановить на снос дом Кочубея**» [19]. У Державному архіві Сумської області зберігається документ, складений в 1924 р. головою окрполітпросвіти М. Г. Вайнштейном, який містить опис батуринського маєтку В. Кочубея: «Дом жилой, каменный под железной крышей изношенность 25%. Лестницы подвалов и стекла дома относятся к XVII веку. В доме 7 комнат, 1 кухня, 1 передняя, 2 кладовых, 1 коридор. Под зданием подвал из 2-х отделений: одно размером 8 x 12 аршин (5,7 x 8,55 м), другое 6 x 8 аршин (4,26 x 5,7 м). Все здание сохранено. Все двери и окна сохранены за исключением 2-х окон и 1-й двери. Запоров на окнах и дверях нет. Стекла вынуты на 50%, печи частично разрушены, приборов нет. Полы деревянные, краска стерта, подвалы сохранены, часть ступенек разрушены. Краска на крыше осыпалась, вторых оконных рам нет» [20].

Подальша доля будинку пов'язана з розвитком музейної справи в Батурині: у 1925 р. товариство бджолярів імені П. І. Прокоповича організувало тут музей ім. П. Прокоповича (ремонт будинку тривав з 1924 р., музей працював до 1932 р.); в 1975 р. тут відкрився історико-краєзнавчий музей (реставрація тривала з 1973 р.), перша експозиція якого знову була присвячена П. І. Прокоповичу з нагоди 200-ліття від дня його народження; постановою Ради Міністрів УРСР № 442 від 06.09.1979 р. будинок занесено до переліку пам'яток національного значення під охоронним номером 1770; на виконання постанови КМ України № 445 від 14.06.1993 р. на базі краєзнавчого музею в пам'ятці було створено Батуринський державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця».

1.Цапенко М. Архітектура Лівобережної України XVII – XVIII ст. – М., 1967.– 233 с.

2.Літопис Самійла Величка. К.: Дніпро, 1991. Т.2. – С. 602 – 603.

3.Шевченко Т.Г. Кобзар. – К.: Видавець Корбуш, 2008. – С. 301 – 306.

4.Сытый Ю.Н., Мироненко Л.В. Влияние русской архитектурной традиции на кирпичное производство и внешний декор зданий Батурина конца XVII века // Проблемы сохранения культурного наследия. Материалы международного семинара 8 декабря 2011 года. – Брянск, 2012. – С. 116–136.

5.Ситий Ю. Обстеження будинку Кочубея в Батурині //Матеріали міжнародної

науково-практичної конференції з нагоди 295-ї річниці з дня смерті гетьмана України Івана Мазепи та 10-річчя заповідника «Гетьманська столиця» – Ніжин: ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2006. – С. 163–173.

6.Модзалевский В.Л. Малороссийский родословник. – К, 1910. – Том 2. – С. 535.

7.Исаенко М. Батури́н, местечко Черниговской губернии // Черниговские губернские ведомости. – 1860. – №11. – С.76.

8.Ситий Ю., Дмитрієнко С. Реконструкція зовнішнього вигляду садиби В. Кочубея на Чорній річці //Батуринські читання 2007. Збірник наукових праць. – Ніжин: ТОВ Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 267–272.

9.Батури́н: сторінки історії. Збірник документів і матеріалів. – Чернігів, 2009 – С. 204-207.

10.Батури́н: сторінки історії. Збірник документів і матеріалів. – Чернігів, 2009. – С. 239-241.

11.Исаенко М. Батури́н, местечко Черниговской губернии // Черниговские губернские ведомости.– 1860. – №11. – С.76.

12.Батури́н: історія в пам'ятках / За ред. Реброва Н.– Ніжин, 2008. – С. 28 – 42.

13.Васильчиков А.А. Семейство Разумовских. Т I – С.П.б, 1880. – С. 486.

14.Батури́н: сторінки історії. Збірник документів і матеріалів. – Чернігів, 2009. – С. 280-282.

15.Домашенко А. Листи Василя Кочубея до Дмитра Дяченка. Батуринські читання. Ніжин. Видавництво «Аспект-поліграф». 2007. – С.91-92

17.Лукомский Г.К. Батури́нский дворец, его история, разрушение и реставрация. – СПб., 12. – С.14.

18.Батури́н: сторінки історії. Збірник документів і матеріалів. – Чернігів, 2009. – С. 413.

19.Огієвська Р.І. Батуринська садиба Кочубеїв у 1923 – 1924 рр. (за матеріалами Державного архіву Сумської області). Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск 6. Київ-Глухів. 2013. – С.472.

20.Огієвська Р.І. Батуринська садиба Кочубеїв у 1923 – 1924 рр. (за матеріалами Державного архіву Сумської області). Сіверщина в історії України. Збірник наукових праць. Випуск 6. Київ-Глухів. 2013. – С.473.

В статье исследуется история строительства и реставрации Дома генерального судьи Василия Кочубея, изменения собственников усадьбы.

Ключевые слова: Василий Кочубей, Батури́н, Кирилл Разумовский, Дмитрий Дяченко, Петр Аркадиевич Кочубей, пристройка, археологические исследования, музей, заповедник.

The article researches the history of building and restorations of the Judge General V. Kochubey's House, the change of the estate's owners.

Key words: Vasyl Kochubey, Baturyn, Kyrylo Rozumovskyi, Dmytriy Dyachenko, Petro Arkadiyovych Kochubey, house extension, archaeological excavations, museum, preserve.